

PREDPOKLADY A VÝCHODISKÁ PÔSOBENIA INTUITÍVNEHO REALIZMU NA SLOVENSKU

BLANKA ŠULAVÍKOVÁ, Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, Bratislava

Úvod. Filozofii intuitívneho realizmu sme sa na stránkach tohto časopisu venovali v posledných rokoch v niekoľkých štúdiách: (Šulavíková 2003, 745-751; Šulavíková 2007, 497-506; Šulavíková 2008, 883-891; Šulavíková 2009, 960-970; Šulavíková 2011, 1024-1030). V tomto článku sa pokúsime na tieto príspevky nadviazať a poukázať na hlavné charakteristiky tejto filozofie, ktoré ovplyvnili jej uplatnenie v slovenskom prostredí. Vedie nás k tomu snaha odpovedať na otázku, ako a na základe akých predpokladov sa mohla táto filozofia dostať do dejín filozofovania na Slovensku. Na tomto mieste nám teda nejde o zhodnotenie filozofie intuitívneho realizmu z hľadiska jej teoretických predností či nedostatkov ani o uvažovanie o jej prípadnom odkaze pre súčasnosť, ale o tie jej atribúty, ktoré jej umožnili z perspektívy rokov 1943 – 1945 zanechať v histórii nášho filozofického myslenia za veľmi krátke obdobie neprehliadnutelnú stopu.

Slovanský pôvod. Pre oficiálnu ideológiu slovenského štátu v štyridsiatych rokoch minulého storočia bolo príznačné uprednostňovanie „slovanského pôvodu“. Aj preto intuitívny realizmus dostal „zelenú“ pre vstup na bratislavskú univerzitnú pôdu, kam jeho tvorcu N. O. Losského pozvali na jedno z uprázdnených miest po odchode českých profesorov.¹ Stalo sa tak na základe iniciatívy vtedy mladého filozofa a psychológa J. Dieška. Ruský filozof dovtedy zotrval vo svojej pražskej emigrácii a pozvanie do Bratislavy privítal. Na Slovensku bol propagovaný ako najvýznamnejší predstaviteľ vtedajšej slovenskej filozofie (napríklad v úvode Losského brožúry *Absolútne kritérium pravdy* z roku 1945 od M. Bezděka). Aj P. Gula o Losskom tvrdí, že je to „veľký slovanský a svetový filozof“ (Gula 1946, 63-64).

Treba však pripomenúť, že aj keď Losskij zaujal pozíciu profesora na bratislavskej univerzite na základe príhovoru vo vtedajších najvyšších politických kruhoch, filozofia intuitívneho realizmu ani jej hlavní predstavitelia na Slovensku – Losskij a Dieška – neboli zapojení do oficiálnej ideológie vtedajšieho štátu. Ich postoje a názory nekorešpondovali s národným socializmom, ktorý presadzovala vtedajšia štátna moc, naopak, stáli otvorene na demokratických a humanistických pozíciách.²

¹ Losskij tu v letnom semestri 1941 nastúpil na miesto profesora, ktoré bolo voľné od roku 1938 po nedobrovoľnom odchode prof. Tvrdeho z univerzity. Jeho asistentom sa stal J. Dieška, ktorý sa prihlásil k platforme Losského filozofie a opustil tak dovtedajšiu univerzitnú kritickorealistickú tradíciu.

² Blížšie pozri (Šulavíková 2003, 745-751).

Kresťanské východiská. Pre politickú a kultúrnu atmosféru tohto obdobia bolo charakteristické aj uprednostňovanie *kresťanského charakteru*, preto takáto povaha intuitívneho realizmu bola ďalším predpokladom, ktorý mu otvoril dvere na bratislavskú univerzitnú pôdu. Ako zdôrazňuje J. Dieška, filozofiu intuitívneho realizmu v našom prostredí možno považovať za „posilnenie domácich tradícií kresťanských“ (Dieška 1946, 278). Kresťanskosť v súvislosti s touto filozofiou vyzdvihuje Dieška aj v roku 1946 pred voľbami (Dieška 1946b).

Intuitívny realizmus je podľa Losského filozofia, ktorá chápe svet ako „živý, cieľu-primeraný a zmysluplný celok, úzko spojený s Bohom“ (Losskij 1946, 68). „Bytie Boha a závislosť sveta od neho je činiteľ, ktorý podmieňuje vznik sveta, jeho cieľu-primeranosť a hierarchiu hodnôt v ňom... Právý vedecký svetonáhľad stavia na čelo každého systému poznatkov učenie o Bohu a o jeho tvorení sveta, v základe ktorého spočívajú duchovné princípy“ (Losskij 1946, 72).

Realistická pozícia. Prívrženci intuitívneho realizmu na Slovensku³ zdôrazňovali, že Losského koncepcia je moderná, čo opierali predovšetkým o fakt, že sa hlásila k realistickému hnutiu, ktoré bolo živé v západnej filozofii prvej polovice 20. storočia. Realistické stanovisko intuitivistom podľa Losského zabezpečuje spolupatričnosť s ľuďmi zdravého rozumu; táto platforma najlepšie umožňuje vyhnúť sa materialistickým a idealistickým extrémom akcentovaním rovnocenného postavenia ideálnej a materiálnej sféry bytia. Hovorí, že jeho koncepcia „stojí nad rozporom monizmu a dualizmu, monizmu a pluralizmu“ (Losskij 1938, 16).

Celkovo možno o Losského filozofii povedať, že ide o vypracovanie nového teistického systému pomocou realistickej platformy, ktorá je v nej použitá ako odrazový mostík s cieľom nanovo osvetliť vzťah viery a poznania.

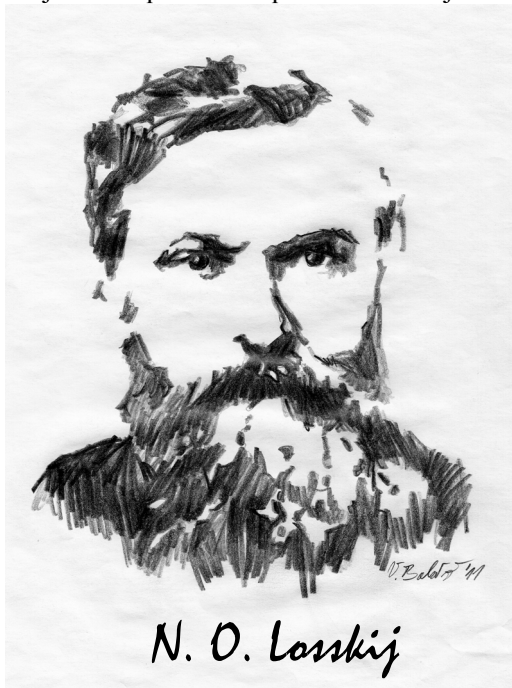
Modernosť Losského filozofie jeho nasledovníci zdôvodňujú aj uplatnením princípu organicizmu a dynamického ponímania hmoty, ktoré v tom čase prežívali svoj rozkvet aj v neorealistických koncepciách. Losskij chápe svet ako organický celok zviazaný konkrétne-ideálnym bytím (teda prostredníctvom substanciálnych činiteľov), na základe čoho má vlastnosť *systému a celostnosti*.⁴

Odmietnutie agnosticizmu. Predmety poznávame podľa Losského v pôvodine, t. j. také, ako jestvujú nezávisle od nášho „ja“ a nášho poznania. Vysvetľuje: „Kant nazýval veci v ich bytí, nezávislom od poznávajúceho vedomia, termínom *vec osebe* a považoval ich za absolútne nepoznatelné. Podľa intuitivizmu, naopak, každé poznanie je poznanie

³ Okrem Jozefa Diešku k nim patrili aj Peter Gula a Mikuláš Chladný-Hanoš.

⁴ Losskij charakterizuje organicizmus takto: „Predstavitel' organického svetonázoru sa díva na svet týmto spôsobom: každý element sveta – nech je to atóm alebo duša alebo akákoľvek udalosť, napríklad pohyb – treba skúmať ako stránku sveta, ktorá môže byť poznaná cestou jeho analýzy a nejestvuje sama osebe, ale len na základe svetového celku, len v systéme sveta“ (Losskij 1917, 18). „Celý svet je taká organická jednota, takže *všetko je imanentné všetkému*“ (Losskij 1938, 39).

o veciach osebe. To značí, že svet je systém bytostí, zviazaných intímne medzi sebou, následkom čoho každé „ja“ môže hojne nahliadať do útrobov cudzieho bytia“ (Losskij 1946, 37). Naivný realizmus teda podľa Losského netreba zavrhnúť, ale naopak brať ako východisko filozofie. Hovorí: „Intuitivizmus nie je nič iného ako naivný realizmus, zbavený naivného charakteru a vypracovaný v pevnú filozofickú teóriu“ (Losskij 1929, 9). Teóriu poznania definuje ako „teóriu pravdy“ (Losskij 1929, 8). Samotná možnosť pravdy je v intuitívnom realizme podmienená duchovným vzťahom medzi subjektom a objektom, ktorý sa nazýva „noetická koordinácia“. Práve tento duchovný vzťah je tým, čo umožňuje subjektu bezprostredné pozorovanie objektu – intuíciu.

Intuitivistický obrat. Intuitivisti na Slovensku považovali Losského koncepciu za najnovší trend vo vtedajšom riešení problematiky poznania. J. Dieška k tomu hovorí: „Intuitivistické riešenie poznania skutočností, ako ho podáva N. O. Losskij, zdá sa dnes jedine možným východiskom z kritickéj situácie, do ktorej pre jednostranný psychologizmus sa dostali mnohé teórie poznania“ (Dieška 1943, 76). Dieška poukazuje aj na americký a anglický neorealizmus,⁵ ktorý tiež odmieta koncept sprostredkovaného charakteru poznania pomocou psychických obrazov. Tvrdí, že nastáva „obrat k intuitivistickému riešeniu problému poznania“ (Dieška 1943, 80-81),⁶ že analýza teórií poznania svedčí v prospech učenia o bezprostrednom poznaní skutočností tak, ako ho vypracoval Losskij. Na základe tohto učenia poznávaný predmet vstupuje do vedomia poznávajúceho subjektu bezprostredne v origináli. To je možné preto, lebo je medzi subjektom poznávania a jeho vedomím zásadný rozdiel,

⁵ Podľa Losského si však neorealizmus predstavuje vnímanie veľmi zjednodušene – ako priesečník procesov života človeka a procesov vonkajšieho sveta, takže určitá skupina procesov je súčasťou oboch. Takýto „bezsubjektový“ intuitivizmus potom podľa neho vedie k tomu, že vnímaná vec je vlastne súčasťou osobnosti. No v intuitívnom realizme sa vec nachádza vo vneme iba ako predmet nazerania, nie ako súčasť osobnosti. Neorealizmus podľa jeho názoru relativizuje pojmy „psychického“ a „fyzického“ (podobne ako Mach), pričom môže celkom odstrániť pojem „vedomia“ a priblížiť sa aj k materializmu. Príliš približuje predmet vonkajšieho sveta pozorovateľovi (Losskij 1946, 60-61).

⁶ Tvrdí, že prechod od sprostredkovaného poznania k poznaniu bezprostrednému v realistických gnozeologických teóriách je jednou z najvýznamnejších črt gnozeológie dvadsiateho storočia (Dieška 1944, 13).

kým predmet poznávania vstupuje do vedomia, nevstupuje do subjektu, ako si to mnohí naivne v súvislosti s intuitivizmom predstavujú. „Vo vedomí nie je nijaká kópia predmetu, ktorý poznávam, ale sám predmet transsubjektívny vo svojej pôvodine, v origináli“ (Dieška, 76-79). Podľa Diešku kritický realizmus „upadá do omylov noetického fyziologizmu, psychologizmu a tým subjektivismu, ktoré sú neprijateľné hlavne pre ich noetické následky, idealizmu a soplipsizmu, ktoré za sebou tiahnu“ (Dieška 1944, 82).

Akcentovanie vedeckosti. Dôležitú úlohu pri presadzovaní Losského intuitívneho realizmu v našom prostredí malo zo strany jeho slovenských prívržencov aj zdôrazňovanie jeho *vedeckosti*. V čase jeho propagovania na Slovensku to bolo najmä vo vzťahu ku kritickému realizmu, ktorý intuitivisti chápali ako nevedecký. Losskij k tomu hovorí: „Zdanlivá vedeckosť, ktorá má charakter jednostranného zúženia systému princípov a metód bádania, vzniká najčastejšie vplyvom vedomého alebo inokedy aj nevedomého osvojenia si kauzálnej teórie vnímania... Iný pojem vedeckosti zastáva intuitivizmus. Podľa intuitivizmu je subjekt schopný bezprostredne nazeráť v pôvodine hociktoré druhy a stránky bytia, jestvujúce vo svete. Teda je mnoho druhov skúsenosti“ (Losskij 1946, 67). Znamená to, že podľa Losského sú v zmyslovej skúsenosti dané materiálne procesy, subjekt je schopný nazeráť cudzí duševný život a aj ideálne bytie prostredníctvom intelektuálnej intuície. „Metalogické princípy, nachodiacie sa vo svete, i nadsvetový princíp, Boh, sú poznávané prostredníctvom mystickej intuície (Losskij 1946, 67).⁷

Teda intuitívny realizmus nepredpokladá kauzálne pôsobenie objektu na subjekt, ale vstup objektu a subjektu do vzťahu „noetickej koordinácie“. To znamená, že pri poznávaní sú vo vedomí súčasne dané predmet i subjekt. Subjekt má schopnosť aktivity, ktorá sa v noetike prejavuje ako schopnosť intencionálnych aktov poznania alebo nazerania predmetu (Dieška 1944, 110). Toto priame nazeranie alebo *intuícia* predmetu je vlastne „uchopením“ alebo bezprostredným poznaním predmetu v origináli. Intuitívne je však nielen poznanie vonkajšej skutočnosti, ale aj poznanie vzťahov. Ide o rozumové bezprostredné poznanie, ktoré Losskij označuje ako intelektuálnu intuíciu. A Dieška vysvetľuje: „Toto bezprostredné rozumové nazeranie abstraktných predmetov poznania je predpokladom každého ďalšieho rozumového usudzovania vôbec, lebo samotné akty rozumového usudzovania alebo logické formy úsudkov nie sú vlastne nič iné ako akty rozumovej intelektuálnej intuície zamerané na vzťahy vyjadrené v jednotlivých súdoch (premisách a konklúzii) a tiež medzi jednotlivými súdmi navzájom. Bez uznania tohto bezprostredného postihovania nevieme si vôbec diskurzívne poznanie predstaviť“ (Dieška 1944, 121).

Príklon k mysticismu. Po zmyslovej a rozumovej intuícii nasleduje najvyšší druh intuície, ktorým je mystická intuícia založená na náboženskej skúsenosti

⁷ To, že stúpenci zdanlivej vedeckosti ignorujú vyššie formy skúsenosti, sa podľa Losského zvlášť živo prejavuje v ich vzťahu k náboženským zážitkom, ktoré dokazujú jestvovanie Boha (Losskij 1944, 71-72).

a zameraná na objektívny obsah vedomia, ktorá bezprostredne postihuje bytie Boha ([8], 72). Znamená to, že existujú okamihy plného zliatia človeka s Bohom – okamihy extázy, keď človek prežíva Boha rovnako bezprostredne ako svoje Ja.

Rovnako vehementne ako k vedeckosti sa Losskij hlási aj k mysticizmu. Treba povedať, že poukazovanie na mystický charakter intuitivistickej filozofie nemalo práve posilňujúci dopad na dokazovanie vedeckého statusu tejto filozofie v našom prostredí. Ba práve naopak, mystické prvky tejto koncepcie väčšia časť vtedajšej slovenskej filozofickej odbornej verejnosti jasne odmietala s tým, že im protirečia najnovšie vedecké poznatky a vedecké prístupy. Najmä Igor Hrušovský, ktorý sa v tom čase opieral o carnapizmus, bol trŕňom v oku Losskému natoľko, že naňho a jeho názory zaútočil v tlači. To bol začiatok tzv. „sporu o noetický realizmus“, v ktorom sa ako oponenti intuitivistov zúčastnili okrem Hrušovského aj Stanislav Felber a okrajovo aj Juraj Cíger a Michal Topoľský.⁸

Humanizmus. Podľa nášho názoru to, čo najviac zarezonovalo v našich podmienkach a čo zostane trvalým odkazom Losského účinkovania na Slovensku, nie je jeho teória poznania, okolo ktorej sa tu rozhorel spomínaný noetický spor. Bol to práve humanizmus jeho filozofie, ako aj jeho osobnosti, ktorý vnímal každý, kto mal možnosť dostať sa s ním na Slovensku do kontaktu. Vychádza z presvedčenia, že podstatnou podmienkou ideálu dokonalosti je mravné dobro, ktoré sa uskutočňuje iba pomocou slobodných individuálnych úsilí každej osobnosti. Každá osobnosť môže vo svojom individuálnom konaní nájsť mravne dobrú cestu (Losskij 1944, 241). V roku 1944 v práci *Podmienky dokonalého dobra* nastoľuje víziu usporiadania sveta, ktorý by bol bez vojen a v ktorom by systém kolektívnej bezpečnosti umožnil znížiť prostriedky jednotlivých štátov na zbrojenie (Losskij 1944, 256, 247). A kritiku vojnových udalostí počas druhej svetovej vojny Losskij uzatvára slovami: „Naše časy dali odstrašujúce príklady úpadku, ubíjajúc vieru v optimizmus vo vzťahu k histórii ľudstva na zemi (Losskij 1944, 255).“⁹

Humanistický aspekt Losského filozofie vyzdvihuje aj Dieška pred voľbami v roku 1946, keď sa usiluje predstaviť ju verejnosti ako „filozofiu humanity“ a včleniť ju do po-

⁸ Prívrženci intuitívneho realizmu – sám Losskij, Jozef Dieška, Maximilián Chladný-Hanoš a Peter Gula – sa vo svojich textoch, recenziách, dlhších či kratších článkoch obracali proti staršiemu pozitivizmu a kritickému realizmu (ako je známe, v medzivojnovom období sa na slovenskej univerzitnej pôde pestovalo filozofické myslenie ovplyvnené českými profesormi s pozitivisticko-realistickou orientáciou, ktoré nadväzovalo na A. Comta a T. G. Masaryka. Prvky pozitivizmu a kritického realizmu boli na Slovensku rozvíjané aj v hlasisticko-prúdistickom hnutí). Intuitívni realisti v tlači zaútočili proti neopozitivizmu Viedenského krúžku, ktorého predstaviteľom bol vo svojich raných prácach Igor Hrušovský, ako aj proti kritickému realizmu Weinschenka, o ktorý sa opieral v predchádzajúcom období Svätopluk Štúr, ako aj proti postojom Stanislava Felbera (ktorý bol pod vplyvom Bavinka a Hartmanna); a v závere štyridsiatych rokov aj proti dialektickému materializmu, na ktorého pozície sa postupne posúvali Hrušovský a Felber.

⁹ A pokračuje: „Boli sme nútení byť svedkami stáleho vznikania mučení v krutých formách a v našich časoch sa znova zjavil inštitút rukojemníkov; vznikli koncentračné tábory pre státisíce ľudí, zväčša v ničom sa naprevinivších a kruto v nich mučených... štátny egoizmus vzrástol a stal sa zrejším vo veľmi cynických, nehanebných činoch a úmysloch proti iným štátom“ (Losskij 1944, 255).

litického diania na Slovensku. Hovorí, že filozofia humanity je svetonáhlad každého spoločenského útvaru budovaného a postaveného na princípoch demokratického spoločenského zriadenia“ (Dieška 1946, 195-196).

Záver. Svoju filozofiu – podľa jeho vlastných slov – začal Losskij rozpracovávať už v roku 1903. Bol to veľmi plodný filozof, ktorý od začiatku 20. storočia až do svojho príchodu na Slovensko napísal množstvo časopiseckých štúdií a knižných monografií.¹⁰ U nás vyšli v slovenčine ďalšie jeho diela.¹¹ Treba povedať, že po období, v ktorom na slovenskej univerzitnej pôde pôsobila filozofia orientovaná na vedu a jej problémy, sa dostala prostredníctvom Losského a jeho univerzitného asistenta Dieška k slovu koncepcia priamo zameraná proti tejto tradícii. Po roku 1946 sa na základe zmenených politických pomerov na Slovensku presadila marxistická filozofia, Losskij a Dieška opustili Slovensko a intuitívny realizmus stratil u nás možnosť presadzovať sa a rozvíjať.

Treba povedať, že v Losského koncepcii ide o pravoslávnu verziu kresťanstva, takže nemožno hovoriť o jeho zásadnom vplyve na nekresťanské, ale ani na katolícke koncepty. S rozbormi jeho filozofie sa preto môžeme stretnúť najmä u tých autorov, ktorí rozvíjajú pravoslávne myslene, ale aj u tých, ktorí nenamietajú proti jeho učeniu o reinkarnácii a učeniu o spasení všetkých bytostí, ktoré sú základom jeho systému etiky. Celkovo sa dá povedať, že Losského filozofia patrí medzi posledné pokusy o vypracovanie systémovej filozofie v 20. storočí a že nemala mnohých nasledovníkov. O slovo sa už predtým, ako Losskij prišiel na Slovensko, prihlásili nové, modernejšie koncepcie, ktoré ovplyvňovali dejiny filozofického myslenia v celosvetovom meradle po druhej svetovej vojne.

Literatúra

- DIEŠKA, J. (1943): Problém intuitivizmu v súčasnej noetike. *Filozofický zborník*.
DIEŠKA, J. (1944): *Kritický či intuitívny realizmus*. Bratislava.
DIEŠKA, J. (1946a): Výhľady slovenskej filozofie. Jej úskalia a budúcnosť. *Filozofický zborník*, 275-279.
DIEŠKA, J. (1946b): Filozofia humanity v politickom živote. *Nové prúdy*, (8).
LOSSKIJ, N. O. (1917): *Mír kak organičeskoje celoje*. Moskva: Vyd. G. A. Lemana a S. I. Sacharova.

¹⁰ Medzi najvýznamnejšie z nich patria diela (vydané v Rusku a po jeho emigrácii v Prahe, Berlíne, Paríži a inde): *Obosnovanije intuitivizma (Základy intuitivizmu)*, 1906; *Osnovnyje učeniya psichologii z točky zrenija voljuntarizma (Základné psychologické koncepcie z hľadiska voluntarizmu)*, 1911; *Materija v sisteme organičeskogo mirovozzrenija (Hmota v systéme organického svetonázoru)*, 1916; *Mír kak organičeskoje celoje (Svet ako organický celok)*, 1917; *Vvedenije v filosofiju (Úvod do filozofie)*, 1918; *Osnovnyje voprosy gnozeologii (Základné gnozeologické otázky)*, 1919; *Logika (Logika)*, 1922; *Svoboda voli (Sloboda vôle)*, 1928; *Čustvennaja, intelektualnaja i mystičeskaja intuicia (Zmyslová, intelektuálna a mystická intuícia)*, 1938; a i.

¹¹ N. O. Losskij žil a prednášal na Slovensku v rokoch 1942 – 1945 a vydal tu v slovenčine práce: *Podmienky dokonalého dobra. Základy etiky* (1944), *Absolútne kritérium pravdy* (1946), *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhlad* (1946).

- LOSSKIJ, N. O. (1922): *Materija v sisteme organičeskogo mirovozzrenija*. Peterburg.
- LOSSKIJ, N. O. (1929): Intuitivismus jako základ ideál-realizmu. In: *Současná ruská filosofie*. Praha: Česká grafická unie.
- LOSSKIJ, N. O. (1938): *Dialektický materialismus*. Praha.
- LOSSKIJ, N. O. (1944): *Podmienky dokonalého dobra. Základy etiky*. Martin: Matica slovenská.
- LOSSKIJ, N. O. (1946): *Absolútne kritérium pravdy*. Martin. S úvodom M. Bezděka.
- GULA, P. (1946): K 75. narodeninám N. O. Losského. In: *Filozofický zborník*, 63-64.
- ŠULAVÍKOVÁ, B. (2003): Filozofia humanity v politickom živote. *Filozofia*, 58 (10), 745-751.
- ŠULAVÍKOVÁ, B. (2007): K sporu o vedecké princípy v slovenskej filozofii 40. rokov. *Filozofia*, 62 (6), 497-506.
- ŠULAVÍKOVÁ, B. (2008): Reálny svet a jeho poznávanie. *Filozofia*, 63 (10), 883-891.
- ŠULAVÍKOVÁ, B. (2009): Intuitívno-realistickej filozofia psychológie. *Filozofia*, 64 (10), 960-970.
- ŠULAVÍKOVÁ, B. (2011): Losského systém „organického konkrétneho ideál-realizmu“. *Filozofia*, 66 (10), 1024-1030.

Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA *Multifokálny výskum dejín slovenského filozofického myslenia v 19. a 20. storočí* č. 2/0066/10.

Blanka Šulavíková
KVSK SAV
Dúbravská cesta 9
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: ksbkblan@savba.sk